

УДК 343.148:340.66

Ковалевська Є. В. – аспірант кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Правове регулювання участі суб'єктів, що володіють спеціальними медичними знаннями, у кримінальному провадженні

Проаналізовано кримінальне процесуальне законодавство, що регламентує участь спеціаліста-медика та експерта в кримінальному провадженні. Досліджено процесуальний статус суб'єктів, які володіють спеціальними медичними знаннями, висвітлено аспекти їх участі в слідчих діях. Акцентовано на змінах, що відбулися після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України з цих питань. Визначено недоліки правового регулювання зазначеної проблеми, розроблено пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Ключові слова: судово-медичний експерт, форми спеціальних медичних знань, спеціаліст-медик, кримінальне провадження.

У контексті протидії злочинності, з огляду на зміни в кримінальному процесуальному законодавстві, відомчій нормативно-правовій базі та законодавчому забезпеченні здійснення судово-експертної діяльності, постала необхідність проаналізувати сучасний стан, проблеми і перспективи правового регулювання використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів.

Використання спеціальних знань як складова системи засобів і прийомів протидії злочинності має важливе значення в процесі одержання доказів за кримінальним провадженням. Двома основними формами використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів науковці та практичні працівники вважають участь спеціаліста-медика у проведенні слідчих дій і залучення фахових знань експерта шляхом проведення судово-медичної експертизи.

Вагомий внесок у теорію і практику використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів, зокрема і в галузі

медицини, зробили М. І. Авдєєва, В. Д. Арсеньєв, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, Е. С. Гордон, Г. І. Грамович, А. М. Денисюк, С. П. Дідковська, А. В. Дулов, А. П. Загрядська, Б. М. Зорін, Н. І. Клименко, М. В. Костицький, В. К. Лисиченко, М. Я. Сегай, І. Я. Фрідман, В. В. Циркаль, О. Р. Шляхов та ін. Питання участі спеціаліста-медика й експерта в кримінальному судочинстві стали предметом дослідження в працях А. М. Денисюка, В. М. Махова, Б. В. Романюка, І. Н. Сорокотягіна, В. Ю. Стеценко та ін.

Підходи науковців до інституту спеціаліста змінювалося з розвитком форм і методів кримінально-процесуальної діяльності.

Після прийняття 2012 року Кримінального процесуального кодексу (КПК) України відбулися зміни в законодавстві щодо правового регулювання участі спеціаліста й експерта в кримінальному провадженні. Новелами чинного процесуального законодавства стало те, що спеціаліста й експерта визначають як учасників кримінального провадження, призначення проведення експертизи – як слідчу дію. Водночас проведення експертизи стає неможливим до моменту порушення кримінального провадження [1]. Тому вважаємо за доцільне розглянути аспекти правового регулювання участі суб'єктів, що володіють спеціальними медичними знаннями, у кримінальному провадженні.

Аналіз практики розслідування злочинів свідчить, що основний обсяг доказової інформації містять показання потерпілих і свідків, пояснення та показання підозрюваних й обвинувачуваних. Такі показання згодом досить часто змінюють. Якщо слідчий недооцінює необхідність забезпечення процесу розслідування фахівцями відповідних галузей знань, то це неминуче спричиняє дефіцит доказів, заповнити який проведенням лише оглядів, обшуків, допитів і затримувань не завжди вдається [2, с. 110].

На початковому етапі розслідування часто постає необхідність призначення судових експертиз і використання спеціальних знань в інших формах для вирішення питань, пов'язаних з отриманням інформації про особу злочинця й обставини вчинення злочину. Дані, отримані внаслідок здійснених досліджень, надають можливість обмежити коло слідчих версій і правильно визначити напрями розслідування в кримінальному провадженні [2, с. 114].

Спеціальні знання є важливим процесуальним інститутом, який установлює підстави участі обізнаних осіб у розслідуванні злочинів, а також умови застосування знань із неправових галузей у кримінальному процесі [3, с. 26].

Допомогу слідчому та суду спеціальними знаннями досвідчені особи, відповідно до норм чинного кримінального процесуального законодавства України, можуть надавати у двох основних формах: 1) допомога спеціаліста; 2) проведення судової експертизи. Першу форму допомоги використовують для проведення різних видів слідчих дій, а друга полягає у проведенні такої слідчої дії, як судова експертиза.

Згідно зі ст. 71 КПК України, спеціаліст – це особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань, навичок, і бере участь у проведенні слідчої дії під час досудового розслідування та в судовому розгляді [1].

Відповідно до положень ст. 69, 101 КПК України, судовий експерт – це особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право на підставі Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року № 4038-XII проводити експертизи та якій доручено здійснити дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, а також надати висновок з питань, які постають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [1].

Однією з форм застосування спеціальних знань є участь спеціаліста у процесі проведення слідчих дій. Мета залучення спеціаліста до участі в слідчих діях – це розширення практичних можливостей слідчого щодо кваліфікованого проведення певних слідчих дій, що сприяє повному, об'єктивному та всебічному з'ясуванню обставин події, які розслідують, а також виявленню, фіксуванню та вилученню об'єктів, що можуть бути доказами. Особливість цієї форми застосування спеціальних знань полягає в тому, що закон визначає два види участі спеціаліста під час проведення слідчих дій – факультативне й обов'язкове. Факультативна участь спеціаліста передбачена ст. 71 КПК України. Спеціаліста слідчий залучає не завжди, а лише тоді, коли це необхідно.

У розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я особи, наприклад убивства, завжди потрібна участь спеціаліста в галузі судової медицини, а якщо його участь неможлива – іншого лікаря для огляду трупа на місці його виявлення (ст. 238 КПК України) [3, с. 36].

Відомий криміналіст Р. С. Белкін слушно зазначає, що слідчий (суд) залучає спеціаліста для участі в слідчих діях для сприяння в збиранні, дослідженні, оцінюванні та використанні доказів [4, с. 217].

Спеціаліст надає слідчому допомогу в тих питаннях, якими слідчий не володіє, зокрема для правильного фіксування відповідного стану специфічних об'єктів (трупа тощо) у протоколі слідчої дії, унаслідок чого вони не набувають процесуального значення [5, с. 3].

На нашу думку, обґрунтоване використання в кримінальному процесі спеціальних медичних знань є суттєвим чинником, що підвищує якість й ефективність досудового розслідування та судового розгляду. Тому доцільно розглянути процесуальні засади їх використання.

Застосування спеціальних медичних знань на стадіях досудового розслідування та судового розгляду регулює кримінальне процесуальне законодавство України, що не обмежує кола слідчих дій, до участі в яких можуть залучати спеціаліста в галузі медицини, хоча й передбачає випадки обов'язкового залучення судово-медичного експерта, а коли неможливо – лікаря, для зовнішнього огляду трупа й ексгумації (ст. 238, 239 КПК України).

Використання спеціальних медичних знань врегульовано положеннями ст. 226, 227, 238, 239, 241, 242, 354 та 491 КПК України.

Згідно зі ст. 242 цього Кодексу, залучення експерта для проведення експертизи є обов'язковим з метою встановлення причин смерті, тяжкості й характеру тілесних ушкоджень, віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості, а також для встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 Кримінального кодексу України.

Аналіз кримінального процесуального законодавства та практичної діяльності дає підстави стверджувати, що спеціалістів

у галузі медицини залучають для участі в допиті як неповнолітніх, так і повнолітніх осіб, які страждають на певні захворювання, а також в інших слідчих діях: огляді місця події в медичних установах, проведенні там обшуків, вилученні й огляді медичної документації тощо. Вони надають допомогу слідчому щодо отримання зразків крові, слини, волосся, кісток або інших частин тіла людини для порівняльного дослідження під час проведення судово-медичної експертизи речових доказів [6, с. 65–69].

Закон зобов'язує слідчого під час проведення допиту неповнолітнього свідка за необхідності залучати лікаря (ч. 1 ст. 227 КПК України). Судово-медичного експерта (або за його відсутності лікаря) в обов'язковому порядку залучають під час зовнішнього огляду трупа або проведення ексгумації тіла.

Згідно з ч. 2 ст. 241 КПК України, освідування здійснюють на підставі постанови прокурора, а за необхідності – за участі судово-медичного експерта чи лікаря.

Відповідно до ч. 2 та 3 ст. 71 КПК України, спеціаліста-медика можуть залучати сторони кримінального провадження під час досудового розслідування для надання безпосередньої допомоги. У процесі судового розгляду сторони кримінального провадження заявляють клопотання про залучення спеціаліста або використовують його пояснення й допомогу [1].

Спеціалістів-медиків, а саме лікарів з різних напрямів медичної діяльності, залучають під час проведення слідчих (розшукових) дій за участі малолітньої або неповнолітньої особи (ч. 1 ст. 227 КПК України), пред'явлення особи для впізнання (ч. 8 ст. 228), пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230), огляду (ч. 3 ст. 237), слідчого експерименту (ст. 240), освідування особи (ч. 2 ст. 241), отримання зразків для експертизи (ч. 1 с. 245 КПК України).

Науковці та судові медики вважають, що основною формою використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві постає судова експертиза [7, с. 19; 8, с. 55], що є розробленою, належно регламентованою законодавцем формою використання спеціальних знань [2, с. 129].

Судова експертиза – це ланка, яка пов'язує слідчого (суд) і судового експерта, об'єднує результати діяльності слідчого, суду щодо встановлення обставин провадження з результатами застосування спеціальних знань. Вона становить систему процесуальних відносин між суб'єктами досудового слідства чи

судового розгляду провадження, змістом яких є взаємодія учасників процесу із судовим експертом щодо використання його спеціальних знань.

Порядок проведення судових експертиз регламентовано положеннями ст. 242–244 КПК України. Так, згідно з ч. 1 ст. 242 КПК України, експертизу проводить експерт за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді (суду), якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Для з'ясування правових питань проведення експертизи не допускається [1]. Примусове залучення особи з метою проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюють за ухвалою слідчого судді, суду.

Після ознайомлення з обставинами кримінального провадження, дослідження речових доказів, експерт на підставі власних досвіду і знань може повніше, ніж слідчий і суд, визначити коло питань, що підлягають експертному дослідженню. Подеколи експерт може виявити нові обставини, що мають істотне значення для встановлення істини.

Досудове розслідування чи судовий розгляд кримінального провадження – це колективна діяльність. Важливим фактором, що впливає на результати будь-якої колективної праці, є правильно організована й уміло здійснювана взаємодія між її учасниками, а саме між судовим експертом та іншими учасниками кримінального провадження.

Судовий експерт у цих відносинах посідає особливе місце. Це зумовлено його незалежним процесуальним становищем, специфікою завдань, які ставить перед ним слідчий (суд), рівнем відповідальності за результати власної діяльності [9, с. 41].

Судового експерта залучає слідство (суд) до виконання завдань, яким притаманні невизначеність чинників, що впливають на інформаційні процеси, неповнота вихідних даних, а також брак детермінованих алгоритмів розв'язання. Такі завдання виконують методами судових експертиз [9, с. 61].

Основним юридичним фактом, унаслідок якого виникає система процесуальних відносин стосовно взаємодії судового експерта з іншими процесуальними суб'єктами, є постанова слідчого чи ухвала слідчого судді (суду) про проведення експертизи. Поширеним юридичним фактом, на підставі якого відбувається взаємодія судового експерта з іншими

процесуальними суб'єктами, є клопотання сторони потерпілого про призначення експертизи (ст. 242, 243 КПК України).

Судовий експерт, який пов'язаний правовідносинами зі слідчим (судом), діє в межах своїх процесуальних прав та обов'язків [9, с. 19].

Кримінальне процесуальне законодавство, а саме ч. 2 ст. 242 КПК України, встановлює обов'язкові випадки, коли слідчий або прокурор зобов'язані звернутися до експерта для проведення експертизи.

Сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, зокрема за клопотанням сторони захисту чи потерпілого. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, що стосується й обов'язкової. Експерта може залучати слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених ст. 244 КПК України.

У разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта, особа, яка заявила відповідне клопотання, має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про залучення експерта. Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту (ст. 244 КПК України) [1].

Після проведення експертизи, призначеної слідчим, слідчим суддею чи судом або за зверненням сторони кримінального провадження судовий експерт надає висновок судового експерта, який з процесуальних позицій має доказове значення [5, с. 3].

Новелою прийнятого 2012 року КПК України стало положення про неможливість проведення експертизи до порушення кримінального провадження. Згідно зі ст. 214 КПК України, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Тобто здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність [1]. Оскільки законодавець визначає призначення експертизи як слідчу дію, то слідчий не має змоги ефективно застосувати спеціальні знання до моменту порушення кримінального провадження, а це не сприяє оперативності роботи органів досудового розслідування. Слідчі змушені шукати інші

способи вирішення питань, з'ясування яких є підставою для прийняття рішень про порушення кримінального провадження. Розв'язати окреслену проблему можна за допомогою введення в КПК України норми, яка закріплює положення про те, що на стадії порушення кримінального провадження допустимим є проведення певних досліджень спеціалістом, оскільки будь-яке зволікання в отриманні доказів може призвести до неможливості доказування вини особи, яка вчинила злочин.

Отже, розглянувши проблематику участі в кримінальному провадженні суб'єктів, що володіють спеціальними медичними знаннями, можна дійти таких висновків.

По-перше, для ефективного застосування слідчим спеціальних до моменту порушення кримінального провадження доцільно доповнити ч. 3 ст. 214 КПК України таким положенням: «У разі виявлення ознак кримінального порушення та задля негайного отримання доказів або їх збереження, слідчий або прокурор мають право звернутися до спеціаліста чи експерта за допомогою до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань».

По-друге, вважаємо, за доцільне доповнити ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» абз. 2, виклавши його в такій редакції: «Судова експертиза може бути проведена експертом до моменту порушення кримінального провадження на підставі постанови слідчого або прокурора».

По-третє, використання результатів дослідження на підставі спеціальних медичних знань, а також правових можливостей їх застосування під час розслідування кримінальних правопорушень сприятиме підвищенню ефективності й результативності роботи правоохоронних органів щодо виявлення, розслідування та розкриття злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Текст із змінами та допов. станом на 3 берез. 2017 р. – Офіц. вид. – Харків : Право, 2017. – 344 с.
2. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Семенов Віктор Васильович. – Київ, 2006. – 212 с.

3. Галдецька І. Г. Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Галдецька Ірина Григорівна. – Київ, 2011. – 231 с.

4. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М. : БЕК, 1997. – 342 с.

5. Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи в процесі розслідування і розкриття злочинів : монографія / [В. О. Комаха, Г. Ф. Кривда та ін.] ; за заг. ред. В. О. Комахи. – Чернівці : Золоті литаври, 2004. – 339 с.

6. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / Б. В. Романюк. – Київ : НАВСУ, 2002. – 196 с.

7. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособие / М. Г. Щербаковский. – Харьков : Эспада, 2005. – 544 с.

8. Егоров В. П. Теоретические основы экспертизы : курс лекций / В. П. Егоров, Н. В. Ефременко. – Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2004. – 160 с.

9. Моїсєєв О. М. Висновок експерта в контексті взаємодії процесуальних суб'єктів : монографія / О. М. Моїсєєв. – Донецьк : Норд-Прес, 2007. – 187 с.

REFERENCES

1. *Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy: Tekst iz zminamy ta dop. stanom na 3 bereznia 2017 r. [The Code of Criminal Procedure of Ukraine: Text with changes and additions. as of March 3, 2017].* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

2. Semenov, V.V. (2006). Spetsialni znannia v rozsliduvanni zlochyniv [Special knowledge in the investigation of crimes]. *Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

3. Haldetska, I.H. (2011). Pravovi ta naukovi osnovy vykorystannia spetsialnykh medychnykh znan pry rozsliduvanni zlochyniv [Legal and scientific basis for the use of special medical knowledge in the investigation of crimes]. *Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

4. Belkin, R.S. (1997). *Kriminalisticheskaia enciklopediia [Forensic Encyclopedia].* Moscow: BEK [in Russian].

5. Komakha, V.O., & Kryvda, H.F. (et al.). (2004). *Taktyka vykorystannia spetsialnykh znan u formi sudovoi ekspertyzy v protsesi rozsliduvannia i rozkryttia zlochyniv [Tactics of the use of special knowledge in the form of forensic examination in the process of investigation and disclosure of crimes].* V.O. Komakhy (Eds.). Chernivtsi: Zoloti lytavy [in Ukrainian].

6. Romaniuk, B.V. (2002). *Suchasni teoretychni ta pravovi problemy vykorystannia spetsialnykh znan u dosudovomu slidstvi [Modern theoretical and legal*

problems of using special knowledge in pre-trial investigation]. Kyiv: NAVSU [in Ukrainian].

7. Shcherbakovskii, M.G. (2005). *Sudebnye ekspertizy: naznachenie, proizvodstvo, ispolzovanie* [Forensic examinations: appointment, production, use]. Kharkov: Espada [in Russian].

8. Ehorov, V.P., & Efremenko, N.V. (2004). *Teoreticheskie osnovy ekspertizy* [Theoretical bases of examination]. Minsk: Akad. MVD Resp. Belarus [in Russian].

9. Moiseiev, O.M. (2007). *Vysnovok eksperta v konteksti vzaiemodii protsesualnykh subiektiv* [The expert's conclusion in the context of the interaction of procedural subjects]. Donetsk [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 01.09.2017
